

A politikai bűn

Mi jár a bűnért a politikában?

Tanulmányunkban a bűn és bűnhődés problémájának politikai vonatkozásait vesszük szemügyre, összehasonlítva a vallási válaszokkal. Ami a politikai területét illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a legnagyobb eltérések a vallási megoldásoktól – korántsem véletlenül – ebben a szférában jelentkeznek. Mielőtt azonban ezek ismertetésére rátérnénk, szeretnék rámutatni arra, hogy az összehasonlítást rendkívüli mértékben megnehezíti, hogy a politikai bűnöknek koránt sincs annyira kidolgozott szakirodalma, mint a vallási bűnnek. Jellemző, hogy a politikával foglalkozó szótárak egyikében sincs olyan címszó, hogy „politikai bűn”. Hasonlóképpen Roger Scruton megállapítja, hogy sem az Egyesült Államok, sem az Egyesült Királyság jogában nem található meg a politikai bűnök definíciója.^[1] Tegyük persze hozzá: más országokban sem.

Mint ahogy az sem véletlen, hogy egy politológiai tankönyv, amely igen színvonalasan és részletekbe menően tárgyalja a politikai értékeket, sajnálatos módon nem teszi meg ugyanezt, az értékek ellentétével: a politikai bűnökkel.^[2]

Ennek következtében, míg a vallási bűnöknek megtalálható egy, az adott vallás által elfogadott – habár megközelítő – katalógusa, addig a politikai bűnök esetében ilyen hiányzik, ami értelem szerűen megnehezíti a választ arra a kérdésre, hogy mi jár a politikai bűnért. Az igazi nehézség azonban nem a katalógus hiányból ered, hanem egy másik különbségből. A politikai bűn-problematika tárgyalásának egyik legnagyobb akadálya az, hogy amíg a vallási bűnök az adott vallás által – bizonyos kivételektől eltekintve – általánosan elfogadottak – addig a politikai bűnök rendkívül nagy mértékben társadalom specifikusak. Ami más szavakkal annyit jelent, hogy korántsem egységes annak megítélése, mi számít politikai bűnnek. Hogy a legeklektásabb példára utaljak, gondoljunk a demokráciák és a diktatúrák egymástól lényegesen eltérő politikai bűn megítélésére, amelyről később részletesen írok.

[1] Vö. Scruton, 1982, 360.

[2] Bihari – Pokol, 1992. A német nyelvnek van egy igen találó kifejezése az értékek ellentétére, a Werttel szemben az Unwert. Ez azonban a magyar nyelvből hiányzik.

Ezzel kapcsolatos az a különbség is, amely a bűnök eltérő tudatosulásával függ össze. A vallási bűnbocsánat egyik alapvető feltétele, hogy a bűneit meggyónó vagy bevalló ember tudatában legyen annak, amit elkövetett, az bűn, amely különböző következményekkel jár. Ezzel szemben a politikai bűnök egyik sajátossága az, hogy a bűnök kisebb-nagyobb hányadát az elkövető korántsem érzi bűnnek, hanem gyakran erénynek tekinti azt, amelyre büszkén tekinthet vissza az ember, és amelyet érdemes – ha arra lehetőség nyílik – újból megismételni. Gondoljunk pl. az agresszív háborúk kitüntetett „hőseire”. Itt jelentkezik egy másik, ezzel szorosan összefüggő eltérés: nevezetesen az, hogy míg a vallási bűnök megítélését elsődlegesen az állandóság, a maradandóság jellemzi, addig a politikai bűnök megítélésének jelentős része történelmileg változó, sajátos, korántsem ellentmondás-mentes tendenciát ír le.

Mindez szorosan összefügg egy másik különbséggel: az adott társadalmi alrendszerben milyen funkciót tölt be az, ami a bűnért jár. Aligha kétséges, hogy a vallásos emberek számára ennek alapvető, döntő jelentősége van további sorsa szempontjából. Amennyiben bűnei megbocsáttatnak, akkor üdvözlés és a mennyországba kerül, ellenkező esetben pedig a pokolra jut. Az üdvözlés és a bűnbocsánat tehát a cél és eszköz viszonyában áll egymással, mégpedig oly módon, hogy a bűnös ember számára az egyetlen lehetőség a mennyországba való jutására az, ha a bűnei megbocsáttatnak.

Egészen más képet mutat a politika. Itt a mennybe jutást a hatalom megszerzése, alkalmazása és megtartása helyettesíti, s ennek következtében a politikai bűn egyik fő ismérve az, hogy az adott hatalom számára káros. (Ez különösen a diktatúrákra érvényes.) Nyilvánvaló, hogy ennek következtében a politikai bűnek kisebb vagy nagyobb mértékben a vallásitól eltérőek lesznek a kritériumai. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy vallási szempontból a bűn a legnegatívabb jelenség, míg a politikára rendkívül jellemző az a hatalom centrikuság szempontjai által meghatározott szólás, amely szerint van, ami „Több, mint bűn: hiba” (Talleyrand). Aligha kétséges, hogy ennek a különbségnek erősen ki kell hatnia arra, mi jár a politikai bűnért a politikában. Mindebből jogosan arra lehet következtetni, hogy a politika válasza a „mi jár a bűnért” problémájára az esetek túlnyomó többségében nem a bűnbocsánat lesz. Továbbá, ahogy a politikai bűn társadalom-specifikus, úgy – korántsem véletlenül – a bűnre való reflexió is hasonló jellegű lesz. Ez azt jelenti, hogy politikai rendszertől függően jelentős részben eltérő lesz a politikai bűnre való reakció.

A most leírtak eleve szükségessé teszik, hogy legalább elemi szinten meghatározzuk: mit értsünk politikai bűnökön. A politikai bűn eszerint olyan súlyos kár, amely politikai motivációjú, illetve tartalmú. Ez a definíció azonban nyitva hagyja azt a nehéz kérdést, hogy ki a címezte a károknak, a társadalom vagy annak egyes rétegei, netán a politikai rendszer, vagy más tényező. Ezen a ponton a politikai bűn egy újabb sajátossága bukkan elő: a történelem számos példát mutat arra, hogy a politikai bűnök megítélését illetően gyökeresen eltérő álláspontok alakultak ki. Gondoljunk pl. a hidegháború korszakára, amikor a szemben álló felek ugyancsak eltérően állapították meg, mi számít politikai bűnnek, illetve erénynek. Beleértve azt a sajátos technikát, amely szerint, ha az ellen-

tábor csinál valamit az bűn, ha viszont mi, akkor erény; ezt főleg a diktatúrák alkalmazták. Az adott probléma megoldását illetően két lehetőség kínálkozik. Az egyik az, hogy állásfoglalás nélkül leírjuk, ábrázoljuk a különböző nézőpontokat, vagy pedig állást foglalunk, melyek az „igazi” politikai bűnök – még akkor is, ha azt meghatározott nézeteket vallók kétségbe vonják. Nézetem szerint az utóbbi látszik helyesnek. Eszerint politikai bűnnek tekintjük az emberi jogokat súlyosan sértő cselekedeteket, kiterjesztve azokat az államot érintő vonatkozásokra is.

I. A HÁBORÚ, MINT A POLITIKAI BŰN KLASSZIKUS FORMÁJA

Azzal kezdeném, hogy a háború jellegzetesen emberi jelenség, amely az állatok világában ismeretlen. Igaz, a húsevő állatok eszik egymást, s kirívó esetként még a párjukat is elfogyasztják, ám fegyvereik nincsenek, s ennyiben joggal állapította meg Hobbes, hogy az ember fegyvereinél fogva veszélyesebb az állatoknál. Tegyük hozzá, a történelem előrehaladásával mérhetetlenül az.^[3] Ennek következtében ismeretlenek számukra az olyan fogalmak, mint a hadüzenet, bombázás, fegyverszünet, békekötés, jóvátétel és számos más, a háborúval összefüggő szakkifejezés.

Ahhoz, hogy háború jöjjön létre, az egyik államnak agressziót kell végrehajtania, meg kell támadnia a másikat. Az agressziót a következőképpen definiálja Carl Schmitt: „Fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen.”^[4] Ebből a definícióból kiderül, hogy nemzetközi vonatkozásban miért politikai bűn a háború: nevezetesen azért, mert az egyes államoknak joguk van szuverenitásukhoz, területi épségükhöz, politikai függetlenségükhöz, ezek korlátozása vagy elvesztése tehát politikai bűnnek számít az okozók részéről. A háború azonban nemcsak ezért tekinthető politikai bűnnek, hanem azért is, mert viszájára fordítja azokat a normákat, amelyek békeidőben az emberek életét, testi épségét, méltóságát és szabadságát védik. Rövidre fogva: míg békeidőben az ölés a legnagyobb bűnnek számít addig a háborúban ugyanez a tett – feltéve, ha ellenséges katona az áldozat – érdem, kitüntetésre jogosít.

Van azonban egy harmadik indoka is annak, hogy miért tekintsük politikai bűnnek a háborút: a háborúkat nem az dönti el, hogy melyik félnek van igaza, netán melyik fél vív megtámadottként igazságos háborút, hanem az, hogy melyikük az erősebb. Már Thuküdidész megmondta, hogy az erősebbnek jogában áll mindent megtenni. Kenneth Waltznak igaza volt, amikor a következőket írta: „A nemzetközi politikai viszonyokban az erőszak nem az ultima ratio, hanem a legelső és mindenek felett lévő szempont.”^[5] Az erőszak, a kényszer

[3] Schmitt, 2002, 161.

[4] Schmitt, 2002, 108.

[5] Idézi Bíró, 2002, 41.

pedig nem pozitív kategóriák, és ezért rendszerint olyasmit kényszerítenek a gyengébb félre, amelynek erőszak híján nem tett volna eleget. Az erőszak tehát a szabadságtól fosztja meg az alávetett felet, ezért az esetek többségében alkalmazása politikai bűnt eredményez. Ezért nem véletlen, hogy a békeszerződések a „vae victis” (jaj a legyőzöttek) jegyében születnek. Mindez a legszorosabban összefügg azzal, hogy a háborúkkal kapcsolatos problémák a legutóbbi időkig nem voltak jogilag szabályozva. Ez többek között annak a következménye volt, hogy az államok fölött nem létezett és funkcionált egy felsőbb, nemzetközi szuperhatalom, amely döntött volna a háborúk kérdésében, és elbírált volna a háborúban elkövetett bűnöket – beleértve magát a háborúindítást is. Ezért, ahogy azt Bibó megfogalmazta a XX. század közepéig, az államokat megillette a háború indítás joga a „ius belli”.^[6] A háború indítás jogát az állami szuverenitás szerves, elválaszthatatlan részének tekintették, és ezért különösen nemzetállami szinten nem tekintették politikai bűnnek a háborúindítást, akkor sem, ha az területszerzési, vagyonszerzési vagy hasonló vitatható célokból indult. Ebből a szempontból pozitív kivételt képezett a kereszténység, amely legalább elvileg azt hirdette, hogy a háború indításához való jog csak az igazságos háborúk esetében illeti meg az államokat. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a háború erkölcsileg semleges jelenség lenne. Ezért nem lehet egyetérteni olyan felfogásokkal, amelyek azt hirdetik, hogy a háború önmagában se nem rossz, se nem jó. Bíró a következőket írja: „De mivel a háború önmagában se nem jó, se nem rossz, mindig a szöveggörnyezetből, a kontextusból s végső soron a politikai viszonyoktól függ, hogy egy felszabadító harc egyáltalán felszabadítónak minősül-e, igazságosnak vagy sem.”^[7] A valóságban erkölcsileg minden háború rossz, az ölés legitimizálása és az erőszak korlátlan alkalmazása miatt. Legfeljebb azon lehet vitatkozni, hogy a „szükséges rossz” kategóriájába tartozik-e, amellyel egy még nagyobb rosszat kívánnak elkerülni. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a háborúk és a politikai bűnök nem esetlegesen, nem véletlenszerűen függnek össze, hanem a politikai bűnök a háborúk lényegi kísérő jelenségei, szükségszerű velejárói.

Visszatérve a szabályozatlanság problémájához, hasonlóképpen nem volt szabályozott, hogy a háborút hadüzenettel kell-e kezdeni, milyen fegyverek használhatók a háborúban, mi legyen a hadifoglyok, a harctéren maradt sebesültek sorsa, milyen kötelességei vannak a győztesnek a polgári lakossággal szemben stb. Pontosabban, a háborúkkal kapcsolatban kialakultak bizonyos szokásjogi normák, amelyeket azonban nemzetközi szuperhatalom híján vagy betartottak, vagy nem, és a politikai bűnök szempontjából mélyen ellenmondásosak voltak. Ennek indoklásul két példát hozunk fel. Már az ókorban kialakult egy olyan szokás, amely szerint az újonnan elfoglalt területeken a győztesnek három napig jogában állt azt csinálni, amit akart. Ezt a szokást azért tartjuk a politikai bűnök szempontjából mélyen ellenmondásosnak, mert egyrésztől legitimizálta a leg-

[6] Bibó, 1990, 24.

[7] Bíró, 2002, 340.

nagyobb bűnök elkövetését, így pl. a lakosság rabszolgaként való elhurcolását, a szabad rablást, a nemi erőszakot; másrészt időbeli határt szabott az e fajta politikai bűnöknek, a negyedik napon ezek már nem voltak engedélyezettek.

Második példánk a hadüzenetekkel kapcsolódik össze. A hadüzenet tartalmaz egy bizonyos gentlemanlike gondolatot is, mégpedig azt, hogy a megtámadott ellenfélnek joga legyen bizonyos felkészülésre, amiben benne van a kisebb veszteség és az erősebb ellenállás lehetősége is. Tévedés ne essék, egy agresszió attól, hogy hadiüzenettel kezdődik, nem lesz legitim, nem veszi el politikai bűn jellegét. Ám ha összehasonlítjuk azokkal a történelmi példákkal, ahol ez elmaradt, nyilvánvalóan kiderül, mennyivel nagyobb politikai bűn egy háború hadüzenet nélküli elkezdése. A legjellegzetesebb példa erre Pearl Harbour, ahol több ezer katona és civil esett áldozatul a japánok váratlan támadásának, amely minden előzetes figyelmeztetés nélkül sújtott le az amerikaiakra. Míg a japánok a világ előtt nyíltan vállalták a figyelmeztetés nélküli agresszió ódiúmat, addig két másik esetben az ellenségre próbálták átvinni a háború kezdésével járó történelmi felelősséget, tisztában lévén azzal, hogy az agresszió politikai bűn. Az egyik eset az 1939-es német-lengyel háború, ahol a németek lengyel ruhába öltöztetett német katonákkal támadtak önmagukra, eképpen igazolván, hogy a háborút a lengyelek kezdték el. A másik eset a koreai háború, amelynél az észak-koreaiak váltig azt vallották, hogy Dél-Korea támadta meg őket, holott a valóságban ez éppen fordítva történt.

A háborúhoz való jog viszonylag korlátlan érvényesülése azzal a következménnyel járt, hogy az ókortól kezdve a jelenkorig számtalan politikai bűnt követtek el a háborúzó felek, amelyekért elsődlegesen azok a felelősök, akik döntési jogosítványokkal rendelkeztek. E tekintetben egy szempontból a modern kor visszaesést hozott. Míg ugyanis az ókortól az újkorig az uralkodók gyakran maguk is részt vettek a csatákban és így életüket kockáztatták (és nemegyszer el is estek), addig a modern időkben a háborúk kezdeményezői és a háború folytatásához ragaszkodók biztonságban vannak, míg a katonák ezrei veszítik életüket.^[8] Erről írja Kant "Az örök béke" című művében: „Az uralkodó fénye abban áll, hogy anélkül, hogy saját magát veszélynek kellene kitennie, neki sok ezren állnak rendelkezésre, kik magukat olyan dologért, amelyhez nekik semmi érdekük, fel hagyják magukat áldoztatni.”^[9] Ez a negatívum azonban nem feledteteti azt a tényt, hogy a legújabb időkben fokozatosan végbement a háborúk jogi szabályozása, ami óhatatlanul a politikai bűnök volumenének gyökeres csökkenéséhez vezetett és ez még akkor is igaz, ha a század első fele – gondolok az első, de főleg a második világháborúra – a történelmileg ismert legtöbb politikai bűnt eredményezte. Ahhoz, hogy ez a fejlődés létrejöhessen, egy fontos felismerés vezetett, szuper hatalom, illetve világkormány hiányában is létrejöhet-

[8] Ebből a szempontból ideálisnak tekinthető az a középkorban előforduló szokás, hogy a csatát nem a seregek vívták meg sok halottat és sebesültet eredményezve, hanem csak a két uralkodó vagy hadvezér, s így a harc a lehető legkisebb ember-vesztéssel végződött.

[9] Kant, 1999, 196.

nek olyan nemzetközi egyezmények, amelyben a résztvevők egyetértése pótolja megközelítőleg az előbbieket hiányát. Terjedelmi okok miatt ennek a folyamatnak néhány csomópontját szükségképpen csak igen vázlatosan ismertetem. Az elsők közé tartoznak azok a genfi, ún. humanitárius egyezmények, amelyek kötelességévé tették a hadviselő feleknek, hogy az emberi jogokkal összhangban gondoskodjanak a hadifoglyok és a harcokban megsérültek megfelelő ellátásáról. Ennek a követelménynek elvi alapját az a megállapítás képezte, hogy gyökeres különbség van egy fegyverrel harcoló ellenfél és egy elfogott fegyvertelen katona között. Hasonló alapelv volt az is, hogy a magát megadó katonát nem szabad megölni. Tartalmazták a genfi egyezmények azt is, hogy a megszállt terület polgári lakosságának emberi jogait is tiszteletben kell tartani.

A háborúk által okozott politikai bűnök csökkentése érdekében fontos szerepet játszanak azok az egyezmények, amelyek a tömegpusztító fegyverek korlátozására irányulnak. Ennek elvi alapját az képezi, hogy a modern fegyverek pusztító ereje aligha hasonlítható az ókori és középkori fegyverek hatásaihoz. A folyamat az emberi testben robbanást okozó dum-dum golyós fegyverek eltiltásával kezdődött, majd kiterjedt a kémiai és biológiai fegyverek tilalmára. E tekintetben azonban vitathatatlanul az atom- és hidrogénbomba az a fegyver, amelynek pusztító hatása magát az emberiség földi létét veszélyezteti, és ennyiben a politikai bűnök XX. századi értékelésénél az egyik legpozitívabb jelenség, hogy az atombomba ledobására „csak” kétszer került sor Japánban.^[10] Az eltiltott fegyverek közé tartozik a neutronbomba és a napalm is, amelyek az ott élők létfeltételeit semmisítenék meg. És ezen a ponton elérkeztünk a háborúval összefüggő politikai bűnök egyik legjelentősebb problémájához: hogyan értékeljük azokat a szituációkat, amikor a döntéshozóknak nincs más választásuk, mint két politikai bűn között dönteni. Ennek legjellegzetesebb példája az atombomba ledobása volt, amely több tízezer emberéletet követelt, nem beszélve a több évtizedig tartó utóhatásokról. Mint ismeretes, máig is vita folyik azon, hogy jogos és szükséges volt-e az atombombát alkalmazni annak érdekében, hogy azonnal befejeződjék a Japánnal folytatott háború. Az atombomba ledobásának védelmezői arra hivatkoznak, hogy ez az aktus sokkal több szövetséges katona életét mentette meg, mint ahány áldozata a támadásnak volt. Az ellentábor ezt kétségbe vonja és súlyos politikai bűnnek tartja az atombomba ledobását. A kérdést azonban úgy is fel lehet tenni, hogy amennyiben az első álláspontnak igaza van, akkor már nem politikai bűn az atombomba ledobása talán nem pusztította el több tízezer, zömében ártatlan ember életét. Aligha kétséges, hogy ezekre a kérdésekre igennel kell válaszolni, s ennyiben a következő kérdés az lesz, hogy bűnös-e, aki erre utasítást adott, illetve aki a bombákat ledobta. A választ az nehezíti, hogy ez az egyik klasszikus esete annak, amikor csak két rossz, vagy ha úgy tetszik, két bűn között lehet csak választani. Ezért itt nincs jobb megoldás, mint amelyet a kereszténység javasolt: ilyenkor a kisebbik rosszat kell

[10] Erről a következőt írja a *Politika* tankönyv: „Az emberi élet és a szabadság fő veszélye mindig is a háború volt, de a teljes pusztulás veszélye csak napjaink fenyegető réme.” (Bihari – Pokol, 1992, 150.)

választani. Az azonban már csak retorikai kérdés, hogy az elkövetőt, elkövetőt bűnösnek nevezzük-e, vagy ahogy Heller Ágnes javasolta, azt a paradox megoldást választjuk, amely szerint itt bűn van, de bűnös nincs. Egy azonban biztos: ilyenkor nem jár büntetés a kisebbik bűn elkövetőjének.

Mindez átvezet egy általánosabb problémához: A háborúban van-e létjogosultsága olyan fegyverek használatának, amelyek a polgári lakosság pusztulásához vezetnek. Ennek klasszikus példája a II. világháborúban – de később is – a városok bombázása. Itt különbséget kell lenni kétfajta bombázás között. Az egyik az, amely egyértelműen harci célpontok megsemmisítésére irányul, ám vannak polgári áldozatai is. A másik az, amikor a bombázás célja az ellenség ellenállásának azáltal történő megtörése, hogy lakosságának egy jelentős része is elpusztul. Ami az elsőt illeti, azt csak az tartja politikai bűnnek, aki a háborúban elkövetett minden emberölést, legyen az áldozat katona vagy civil személy, egyaránt bűnnek tekint. Ezt az álláspontot elsősorban a pacifisták vallják magukénak. Ami a másodikat illeti, itt szintén megoszlanak a vélemények. Van olyan nézet, amely szerint a háborúban jogos a harcban álló ellenséges katonák megölése, de tilos a polgári lakosságé, ezért a városok bombázása bűncselekmény,^[11] akkor is az, ha a megtámadott fél teszi azt. Ilyen volt például Drezda szőnyeg bombázása. Ezt az álláspontot képviseli J. Rawls is, aki azonban kivételnek tartja azt, amikor a fasiszta Németország által bombázott Anglia viszonzta ezt, mert úgy vélte, így lehetett rákényszeríteni Németországot, hogy az agressziót abba hagyja.^[12]

Mindezek miatt a háború a békeidőkhöz, azok jogához és erkölcséhez viszonyítva abszurd jelenség, amely legitimizálásra szorul.^[13] Ennek egyik legalkalmasabb formája C. Schmitt szerint az, ha az ellenfelet, annak katonai és civil állományát minél rosszabbnak és gonoszabbnak állítják be, ami miatt azoknak még az élethez sincs joguk. Így a polgári lakosság bombázása is jogosnak tűnethető fel. Ezért kell, Schmitt szerint, a fegyverhasználatához az ellenfél erkölcsi megsemmisítése. „Az ellenkező oldalon állókat egészében bűnössé és embertelenné, totálisan értéktelenné kell tekintenünk.”^[14] Hogy azonban Schmitt figyelmeztetése ma is aktuális, arra Bíró mutat rá, amikor a következőket írja: „Világszerte reneszánszát éli például a másik fél gonoszként való megbélyegzése.”^[15] C. Schmitt ugyanakkor külön fejezetben azt is hangsúlyozza, hogy hibás az ellenség és a bűnöző azonosítása, mert a politikai ellenfelek nem szükségszerűen rosszak és fordítva, az erkölcsileg rosszak nem szükségszerűen ellenfelek.^[16]

[11] Ebből a szempontból sajátos esetnek tekinthető Izrael Gáza elleni támadása, amelynek során az izraeli hadsereg nemegyszer értesítette egy ház lakóit, hogy házukat le fogják rombolni, ezért ha életben akarnak maradni, hagyják el otthonaikat. Itt az a sajátos, hogy az értesítés pozitív elem, míg a lerombolás negatív.

[12] Rawls, 2005, 105.

[13] Érdemes utalni arra, hogy, nemcsak a háború politikai bűn, hanem az igazságtalan béke is. Ide sorolható elsősorban a határoknak a népesség nemzeti hová tartozásától független, a győztes hatalmak érdekében kifejező átrendezése, valamint az aránytalan jóvátétel.

[14] Schmitt, 2002, 162.

[15] Bíró, 2002, 260.

[16] Schmitt, 2002, 18.

A háborúval kapcsolatos súlyos bűnök közé tartozik nemcsak az agresszió, hanem más népek kényszermunkaerőként való igénybevétele. Nem tekinthető véletlennek, hogy az első világháború után elkövetett ilyen jellegű hibák, bűnök közrejátszottak a második világháború kitöréséhez. Ezért tekinthető igen pozitívnak, hogy a második világháború után a szembenálló felek felhagytak a további ellenségeskedéssel és létrehozták prevencióként is az Európai Uniót.

Vizsgáljuk meg ezek után, milyen választ adhatunk arra a kérdésre, mi jár a háborúval összefüggő politikai bűnökért? Miután a „mi jártat” alapvetően a bűnök jellege határozza meg, a politikai bűnök vázlagszerű felsorolásából arra a következtetésre juthatunk, hogy emberi jogi alapon értékelve a háborúval kapcsolatos bűnök túlnyomó többsége rendkívül súlyos bűn. Ha az értékelés keresztény mércéjét alkalmazzuk, akkor ezek halálos bűnök. Ha pedig elfogadjuk azt a megkülönböztetést, hogy a halálos bűnök feloszthatók megbocsátható és nem megbocsátható bűnökre akkor a háborús bűnök zöme a „nem megbocsátható” kategóriába tartozik. Kivételt képeznek a kisebbik rosszként jellemzett bűnök. Az utóbbiak esetében az ítélezők nehéz dilemmák elé kerülnek, mint azt a felhozott példák is igazolják. Konklúzió: a háborúval kapcsolatos bűnök túlnyomó többségéért nem megbocsátás, hanem büntetés jár.

A háborúkkal összefüggő politikai bűnök története azonban arról tanúskodik, hogy az elkövetők túlnyomó többsége nem részesült tetteiért semmiféle büntetésben. Ez részben azzal függött össze, hogy az elkövetők zöme hatalmi pozícióban lévén, meg tudta akadályozni a felelősségre vonást, beleértve azt is, hogy hiányoztak azok a fórumok, amelyeknek feladata lett volna a felelősségre vonásnak az elvégzése. Továbbá hiányzott – és kis kivételtől eltekintve ma is hiányzik – a politikai bűncselekmények egészére vonatkozó Büntető Törvénykönyv. E tekintetben pozitív fordulat következett be: létrejött a Hágai Nemzetközi Bíróság, amely ítélezik a háborús politikai bűnösök felett. Feltéve persze, hogy megtalálják és kiadják őket. Ám a hágai bíróság működése azt bizonyítja, hogy az eddigi történelmi gyakorlattal szemben nincs olyan hatalmi poszt, amely megvédené a háborús politikai bűnök elkövetőit a felelősségre vonástól.^[17] A kettő között mégis van egy lényeges különbség: a nürnbergi perben a győztesek ítéleztek, míg a hágai ítélőszék olyanokból áll, akik közvetlenül nem voltak érintettek.^[18]

Bizonyos fokig más a helyzet az államokat érintő szankciók esetében. Itt elvileg az ENSZ Biztonsági Tanácsa van felhatalmazva arra, hogy a szankciók felett döntsön. Ez irányú tevékenységét azonban gyengíti, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjainak vétőjoga van, amellyel elég gyakran élnek is.

[17] A fordulatot itt az 1946-os nürnbergi per jelentette, ahol sor került a náci háborús bűnösök felelősségre vonására.

[18] Az első Bibó azért kifogásolta, mert a győztesek esetében hiányzik a bíróktól elvárható elfogulatlanság.

II. A BÉKÉBEN ELKÖVETETT POLITIKAI BŰNÖK

1. A diktatúra és a politikai bűnök

Bár a háborúk a politikai bűnök legkirívóbb bűneit produkálták történelmileg, a politikai bűnök palettája korántsem korlátozódik a háborúval kapcsolatos politikai bűnökre. Ha igaz, már pedig az, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, akkor a háborúk során elkövetett politikai bűnök gyökerei számos vonatkozásban visszavezethetők a békeidőben megfigyelhető politikai bűnökre. Itt azonban, noha az egyes államalakulatok igen változatosak, és számos átmenet is létezik, alapvető különbséget kell tennünk a diktatúrák és a demokráciák politikai bűnei között. Kiinduló pontunk itt az, hogy ahogy a háborúk és a politikai bűnök között tartalmi, lényegi összefüggés van, azaz a háborúk a politikai bűnök tömeges szülői, úgy ez, megváltoztatva a némileg megváltoztatandókat, a diktatúrákra is érvényes: a politikai bűnök nem véletlenszerű velejárói a diktatúráknak, hanem lényegi, elválaszthatatlan elemei. Mielőtt azonban ennek a tételnek a bizonyításához hozzákezdenék, néhány megjegyzést szeretnék előre bocsátani.

Az első az, hogy a politikai bűnök története szinte kimeríthetetlen, felsorolásuk sok kötetet töltene meg, aminek a megírására természetesen nem vállalkozom. Ezért fejtegetéseimet két olyan országra korlátozom, amelyek megítélésem szerint történelmileg a viszonylagos maximumot produkálták a politikai bűnök szférájában. Ezek a náci Németország és a Szovjetunió.^[19]

Második megjegyzésem az, hogy mindkét országot illetően igen gazdag az irodalma az ott elkövetett bűnöknek, az olvasó közönség ne várjon tehát tőlem ebben a vonatkozásban újdonságokat. Tanulmányom pusztán azt a célt szolgálja, hogy elméletileg összefoglaljam, milyen jellegűek és motivációjuk lehetnek a diktatúrák által elkövetett politikai bűnök, beleértve azok lehetséges volumenét is.

Harmadik előre bocsátandóm az, hogy a politikai bűnök minősítésénél természetesen nem az adott országok hivatalos önértékelését veszem figyelembe, hanem a demokráciák mércéjét alkalmazom.

A politikai bűnök a fent említett országokban, elsősorban három alapvető emberi jog durva megsértésével kapcsolatban jelentek meg: ezek az emberi élet, beleértve a testi épséget is, a szabadság és az egyenlőség. A szovjetrendszer számláját legalább 20 millió halott terheli, és hasonlóan elrémisztő a náci Németország mérlege.^[20]

Ami a motivációt illeti erről a szerzők a következőt írják: „az emberek elpusztítása, azon a meggyőződésen alapult, hogy a pártarisztokráciának, nomenklatúrának, beleértve a legfelsőbb vezetést is, joguk van másokat kegyetlenül feláldozni.”^[21] Ennek a jogosultságnak a háttérében a két diktatúra ellenségképe

[19] Megjegyzem, hogy ezek nem tartoznak teljesen ugyanabba a kategóriába: gondoljunk pl. a második világháborús szerepükre, ám a politikai bűnök szempontjából mindketten kirívó szerepet játszottak.

[20] Fehér – Heller – Márkus, 1991, 220.

[21] I. m.

állt: e szerint a „mások” az ellenség, akiknek nincs joguk élni. Elpusztításuk a politikai rendszer védelmében tehát indokolt és helyes. Legtisztabban ez az elv az „Endlösung”-ban fogalmazódott meg, amely a zsidóság teljes kiirtását tűzte ki célul. Az ez irányú politikai bűnök gonoszságán mit sem változtatott, hogy az áldozatok részben különböztek egymástól. A Szovjetunióban az áldozatok a cári családtól kezdve, az osztályellenségnek minősülőkön, a párttagság és vezetők egy részén, és a Gulágokba hurcolt politikailag megbízhatatlanokon át a hadifoglyok egy részéből kerültek ki.^[22] Németországban az áldozatok részben hasonló körökből álltak, részben származási okokból váltak áldozatokká. Az utóbbiról a következőket írta Kis János: „Embereket a származásuk miatt üldözni, megalázni, hátrányokkal sújtani, ártatlan embereket meggyilkolni akkor is tilos marad, ha sokan vetemednek ilyesmire.”^[23]

2. A diktatúrák szabadságtól megfosztó politikai bűnei

Vizsgáljuk meg ezek után a diktatúrák szabadságtól megfosztó, vagy azt korlátozó tevékenységéből eredő politikai bűneit. Azzal kezdeném, hogy az emberek megölése egy bizonyos szempontból a szabadságtól való megfosztás legdurvább formája. Voltak azonban a szabadságot illető más politikai bűnök is. Ezek elsősorban azzal függtek össze, hogy a diktatúrák rendőrállamok voltak, amelyeket a következőképpen jellemez R. Scruton: „Joga van a rendőrségnek bárkit letartóztatni, vád nélkül fogva tartani, házáat külön felhatalmazás nélkül átkutatni, leveleit felnyitni, telefonjait lehallgatni, és tegyük hozzá: megkínózni.”^[24] Erről írja a szerző hármas a következőket: „A Szovjetunió teljes lakossága ki van szolgáltatva a politikai rendőrség kényének kedvének.”^[25] De ugyanez elmondható a Gestapóról is.

Az emberek diktatúrabeli szabadság korlátozása korántsem merül ki mindezekkel. Ide tartozik ugyanis a politikai emberi jogok, szabadság jogok felszámolása, hiánya. Nincs joga az embereknek bírálnia a vezért, a nomenklatúrát, a politikai rendszert, a fennálló uralkodó eszméket, a hivatalosan közölt eredményeket, teljesítményeket. Mint ahogy ahhoz sem, hogy szervezkedjenek és gyülekezzenek, az uralkodó párttal szemben egy másikat próbáljanak létrehozni. De ide tartozik az emberek mozgásszabadságának korlátozása is, amelyet a „vasfüggöny” szimbolizált, és ennek adekvátja, hogy az ország jogellenes elhagyása, a disszidálás is súlyos bűncselekménynek számított.

Miután a diktatúrákban az alapvető politikai kérdéseket illetően a kritikai észrevételek illegálisak, a diktatúra feljelentési kötelezettséget vár el polgára-

[22] Külön fejezetet jelent a Szovjetunió bűnlistáján azoknak az ukránoknak az éhhalála, akik azért pusztultak el, mert a Szovjetunió az iparosítás érdekében exportálta a gabona feleslegét, illetve az ukrán parasztok ellenállását akarták megtörni.

[23] Kis, 2004, 15.

[24] Idézi Fehér - Heller - Márkus, 1991, 358.

[25] Fehér - Heller - Márkus, 1991, 253-254.

itól. Ezért uralkodóvá válik az általános bizalmatlanság. Mi több, a vezetés szemében mindenki bűnös és gyanús.^[26] Ez összefügg a diktatúráknak azzal az általános szemléletével, amely szerint mindennek van politikai tartalma és jelentése, ami a legkülönbözőbb, rosszindulatú belemagyarázásokra ad lehetőséget. Ezen a talajon születnek a koncepciók perke, amelyeknek vádlottjai még a legmagasabb körökből is kikerülhetnek. Evvel függ össze az a gyakorlat, hogy a diktatúrák tagadják a személyiségi jogokat, azt az elvet vallják, hogy a pártállam minél többet tudjon meg polgáraitól, viszont azok minél kevesebbet a közérdekű dolgokról.

A szabadság korlát egy másik, az előbbiekkal összefüggő jellemzője, a jogállamiság és a jobbiztonság hiánya. Noha a diktatúrák joga jelentős mértékben eltér a demokratikus jogrendszerektől, a hatalommal rendelkezők az önkény jegyében, ha szükségesnek látták, figyelmen kívül hagyták saját jogszabályait. Lenin egyik híres mondata szerint a proletárdiktatúra törvény által nem korlátozott hatalom, s ezt az elvet a náci vezetés saját hatalmára is vonatkoztatta.

A politikai bűnök harmadik forrása a diktatúrákban érvényesülő társadalmi egyenlőtlenség. A pártállamiság a nómenklatúra számára privilégiumokat, kiváltságokat biztosít. Ez azzal a következménnyel jár, hogy vannak első és másodrendű állampolgárok, és ami még rosszabb, vannak, akik részben vagy teljesen jogfosztottak. Ennek következtében a felsőbb rétegekhez tartozók feljogosítva érzik magukat, hogy az alattuk lévőekkel szemben különböző politikai indíttatású visszaéléseket kövessenek el.

Mindezek a korántsem teljességgel felsorolt politikai bűnök azért követhetők el, mert a diktatúrák a teljhatalomra épülnek, s így nem érvényesülnek azok a hatalmi ellensúlyok, amelyek a bűnök létrejöttét megakadályoznák. Erről a teljhatalomról Tocqueville a következő képen nyilatkozott: „A teljhatalom – úgy tűnik számomra – rossz és veszélyes dolog. Önmagában véve csupán Isten lehet veszély nélkül mindenható, mivel bölcsessége és igazságossága mindig felér hatalmával.”^[27] A teljhatalom bármiféle önkényuralmat lehetővé tesz, mert az állami erőszak birtokosaként az államapparátus megtilthat minden olyan törekvést, amely a politikai bűnök megakadályozását célozza. A teljhatalom szinte szükségszerű velejárója a manipuláció, amely arra irányul, hogy a politikai bűnök jogosságát igazolja. Így jönnek létre olyan képtelenségek, hogy a szovjetunióbeli tisztogatások során az ártatlanul kivégzettek annak a Sztálinnak élte-tésével haltak meg, akinek halálukat köszönhették.^[28]

A diktatúra politikai bűneinek értékelésénél még egy szempontot ajánlatos figyelembe venni. Ez az ún. „lucrum cessans” problémája. Ez a latin kifejezés a római jogból származik, és arra utal, hogy a károk megállapításánál nem-

[26] Fehér - Heller - Márkus, 1991, 308.

[27] Tocqueville, 1999, 245.

[28] A politikai bűnök megítélése szempontjából másodlagos tényező, hogy a hatalomhoz jutás legális volt-e vagy sem. E tekintetben különbözött egymástól a két vizsgált ország. A politikai bűnök nem csökkentek attól, hogy a hatalomhoz jutás legális volt-e, mint Németország esetében. (Fehér - Heller - Márkus, 1991, 221.)

csak azt szükséges értékelni, ami közvetlenül bekövetkezett, hanem az ún. „elmaradt hasznót” is, amely károkozás hiányában a tulajdonost illette volna. „Megváltoztatva a megváltoztatandóakat”, ez a politikai bűnökre alkalmazva azt jelenti, az is vizsgálható, mi lett volna, ha elmaradtak volna a fent említett politikai bűnök. Nyilvánvaló, hogy az ezt is figyelembe vevő értékelés, ha kvantitatíve nem is határozható meg, nagymértékben emeli a politikai bűncselekmények súlyát.

Ha most mindezek után feltesszük az obligát kérdést, „mi jár a diktatúrákban elkövetett politikai bűnökért”, és elsőként azt vizsgáljuk meg, hogyan viszonyultak a diktatúrák saját bűneikhez, akkor egy fordított világkép bontakozik ki. A diktatúrák ugyanis elméleti, ideológiai alapon úgy vélik, bizonyos kivételektől eltekintve a felsorolt bűnök nem bűnök, hanem – ugyancsak bizonyos kivételektől eltekintve – erények. Ez másként kifejezve annyit jelent, hogy akit elpusztítottak, az megérdemelte, mert gonosz volt és a jó irányba haladó fejlődést akadályozta. De ugyanez vonatkozik azokra, akik ugyan élve maradtak, de különböző módon megszenvedték a diktatúrát: ők is megérdemelték sorsukat. Ennek következtében jogosan állapítható meg, nemcsak a közvetlen elkövetők bűnösek, hanem az azt igazoló érvelés, ideológia kidolgozói és vallói is.

Mindennek az lett a következménye, hogy mindkét diktatúrában bizonyos kivételektől eltekintve nem került sor sem megbocsátásra, sem büntetésre, mivel a döntést hozó uralkodó körök szerint nem volt szükség sem egyikre, sem másikra. A kivételt elsősorban azok képezték, akik egy részről bűnelkövetők voltak, másrészt maguk is a tisztogatások áldozatai lettek. A demokráciák természetesen másként értékelték a diktatúrák által elkövetett bűncselekményeket: valóban bűnöknek tartották azokat. Hogy ez milyen következményekkel járt, döntően attól függött, milyen véget értek a diktatúrák. A náci Németország háborús veresége után bizonyos keretek között sor került a háborús bűnösök, a népirtásban bűnösök felelősségre vonására, ám ez csak részleges volt, mert egyesek, még a főbűnösök közül is, sikeresen menekültek meg az ítélethozatal elől. Nem véletlen, hogy több mint 60 évvel a háború befejezése után még mindig folyik nyomozás egyes bűnösök után. A II. világháborúban győztes Szovjetunióban, a több mint négy évtizeddel később bekövetkezett „békés” összeomlás után nem került sor felelősség vonásra.^[29]

Tanulmányomban eddig csak két diktatúra politikai bűneivel foglalkoztunk, korántsem kimerítő jelleggel. Az itt tárgyalt bűncselekmények egy része természetesen nem jellemző számos más diktatúrára, ám a diktatúrák állandó elemei következtében fennáll annak a veszélye, hogy náluk is létrejöhetnek hasonló jelenségek. És ne feledjük, a 80-as évek statisztikái szerint a világon több volt a diktatúra, mint a demokrácia. Ezért a két diktatúra tanulságai akkor is aktuálisak, ha előidézjük már a múlté.

[29] Hogy ez nem volt problémamentes, azt Magyarország példája is mutatja, ahol lényegében szintén felelősségre vonás nélkül zajlott le az átalakulás, és ez azóta is viták tárgyát képezi.

Mielőtt azonban rátérnénk a harmadik részre, a demokrácia lehetséges politikai bűneinek tárgyalására, még foglalkoznunk kell a tematika egyik legsötétebb fejezetével: a terrorizmussal. A terrorizmus tulajdonképpen mind a három fejezetrészhez csatolható, miközben más vonatkozásban nem tartozik egyikükhöz sem. A terroristák problémája annyiban sorolható az első részhez, hogy a terroristák a maguk módján és a maguk eszközeivel háborút viselnek ellenfeleik ellen. Ugyanakkor a terroristák nem egy állam nevében és nem annak hadseregével vívják harcukat, ennyiben nem sorolhatók a háború politikai bűneinek elkövetőihez, számukra például ismeretlen fogalom a hadüzenet. Hasonlóképpen a diktatúrák néha az állami terrorizmust valósítják meg, létezik is ilyen lista az adott államokról. Másrészről viszont a diktatúrák nem tűrik el azt a terrorizmust, amely nem a sajátjuk. Végül a demokráciák időnként szenvedő alanyai ugyan a terrorizmusnak, de a terrorizmus nem a demokrácia talaján fakad.^[30]

A terroristák bűnlajstromának egyik sajátos összetevője a túszejtés, amelyet az tesz jellegzetes politikai bűnné, hogy ugyancsak ártatlan emberek ellen irányul, és akiket gond nélkül elpusztítanak, ha követeléseiket nem teljesítik.

A terroristák ellen a nagyhatalmak vezetésével világszerte folyik a küzdelem. Ezt a harcot rendkívül megnehezíti az a majdnem abszolút titkosság, amely a terrorizmust körülveszi, és amelynek következtében nagyon nehéz előre látni, hol és hogyan tervezik a legközelebbi terrorista akcióikat. És itt jelentkezik egy idáig megoldatlan dilemma. Tegyük fel, és ez a valóságban nemegyszer előfordul, hogy a hatóságok őrizetbe vesznek egy olyan terroristát, akinek tudomása van a terroristák jövőbeli terveiről. A dilemma a következő: ha az elfogottat megkínózzák, elárulhatja a terveket, és így számos ember élete megmenthető. Másrészről viszont az emberi jogok szerint bárkit kínzásnak alávetni abszolút tilos. S noha itt lehetne a végveszélyre hivatkozni, ezt az ENSZ mégsem engedélyezi, mert ezentúl számos diktatúra erre hivatkozna saját gyakorlatának igazolásául.^[31]

III. A DEMOKRÁCIA ÉS A POLITIKAI BŰNÖK

A demokrácia a diktatúra ellentéte és ezért feltételezhető, hogy ha az előbbi a politikai bűnök tömeges szülője, akkor az utóbbi a politikai bűnöktől mentes

[30] Az előbbieken a „legsötétebb” jelzőt használtuk a terrorizmus jelzőjeként és nem véletlenül. Ha ugyanis összehasonlítjuk a terrorizmust a háború politikai bűneivel, akkor csakhamar kiderül, hogy az utóbbinál van egy igen jelentős tendencia, amely ezek csökkentésére irányul. Ezzel szemben a terrorizmus nem ismer el semmiféle korlátozást: olyan fegyvereket használ, amelyekhez hozzájut, abszolút nem érdekli, hány ártatlan ember vesztí életét a támadásai nyomán. Lásd a szeptember 11-i New York-i tömeggyilkosságot, illetve a spanyol vasutak elleni akcióikat. Ezért jelentene hallatlan veszélyt az emberiség számára, ha a terroristák netán atomfegyverhez jutnának.

[31] Számos angol, amerikai szakértő úgy látja, rendkívüli esetekben a terroristákkal szembeni kínzást mégis meg kellene engedni. Van olyan vélemény is, mint Bíró Gáspáré, aki szerint „Ha egy szereplő a terrorizmus eszközához nyúl, ezzel önmagát helyezi a játékszabályokon kívül.” (Bíró, 2002,173.)

társadalom. Vagy némileg fellengzősen, ha a diktatúra a pokol, akkor a demokrácia a mennyország. A valóságban a helyzet sokkal összetettebb: a demokrácia térképe a politikai bűnök szempontjából lényegesen sokszínűbb: a diktatúrához viszonyítva gyökeresen kedvezőbb a mérlege, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy politikai bűnöktől mentes államforma lenne.

Nézzük előbb a demokrácia értékeit a politikai bűnök szempontjából. Bár mennyire meglepően hangzik ezek a pozitívumok elsősorban a hiányokból tevődnek össze. Az első és az egyik legjelentősebb hiány az, hogy a demokráciák eszköztárából hiányzik a háború. „A demokráciák nem háborúznak egymással” – írja Bíró.^[32] Ez nem azt jelenti, hogy időközönként nem keletkeznek közöttük súlyos konfliktusok, de a demokráciák erénye, hogy ezeket megpróbálják békés kompromisszumokkal megoldani. Ennek következtében elmaradnak a háborúk okozta szörnyű bűnök is. A másik hiány már belpolitikai. A diktatúrákban nincsenek haláltáborok, koncentrációs táborok és gulágok. Nincs holocaust és népiirtás. És ezzel a demokráciákat nem terheli az elfogadhatatlan politikai bűnök másik nagy csoportja, amely a XX. századot a történelem legtragikusabb századává tette. A harmadik hiány: a demokráciák nem rendőrállamok, nem gyakorlat az emberek törvénytelen letartóztatása és fogva tartása, az engedély nélküli házkutatás stb. A negyedik: hiányzik a politikai emberi jogok tömeg méretű megsértése. Az egypártrendszerrel szemben érvényesül a pluralizmus, az embereket nem üldözik azért, mert az egypártrendszert bírálják, netán egy másik párt szervezésén fáradoznak. A közérdekű információkhoz – legalábbis zömmel – hozzá lehet jutni. „A demokratikus közösségnek joga van arra, hogy a politikai vezetők tetteiről tájékozott ítéletet alkothasson. Joga van a politikai tettek átláthatóságához és megítélésük vitatásához.”^[33] Az ötödik: hiányzik az a teljhatalom, amely a diktatúrák háborús és békebeli politikai bűneinek elkövetését lehetővé tette. Ehelyett a hatalom megosztása érvényesül, amelynek egyik fontos része, hogy a hatalmi ágak, de elsősorban a törvényhozói és végrehajtó hatalom kölcsönösen ellenőrzik egymást. A teljhatalom kialakulásának megakadályozását a demokráciák általában alkotmányosan is biztosítják. Végül, de korántsem a teljesség igényével, a demokráciák működéséből hiányzik az a jogállamisággal összeegyeztethetetlen önkény, amelyet a teljhatalom, a nyilvános bíróság hiánya, és a társadalmi ellenőrizetlenség tesz lehetővé.

Miután ilyen ideális képet festettünk a demokráciáról, joggal merülhet fel a kérdés, lehetséges-e, hogy egy ilyen mintaszerű demokráciában jelentős politikai bűnök keletkezhesse; melyek ennek az okai, és mi jár értük.

Egy kis történelmi visszatekintés. A demokráciát többen, és nem megalapozatlanul bírálták. Ezek közé tartozott elsősorban Arisztotelész, aki szembeállította a demokráciát a polisszal, és az utóbbit jobbnak ítélte, mint az előzőt. Mind a két államforma előnye az volt, hogy igazságosan a többség uralkodott, és nem a kisebbség. Azonban míg a polisz tiszteletben tartotta a kisebbség jogait, addig

[32] Bíró, 2002, 218.

[33] Kis, 2004, 287.

a demokráciában a többség elnyomta a kisebbséget, s ezt mai szemmel is politikai bűnnek tekinthetjük.

A demokráciát bírálók sorában találjuk Kantot is, aki *Az örök béke* című művében a szabadság szempontjából bírálja a demokráciát: „...a demokrácia szükségképpen despotikus, mert olyan végrehajtó hatalmat épít, ahol az összesség határoz az egyén felett, és így az egyes ellen, aki persze maga nem járul hozzá.”^[34] Hasonlóképpen vélekedik E. Burke is, aki a következőket írja. „A demokráciában a polgárok többsége a legkegyetlenebb elnyomást képes gyakorolni a kisebbség felett.”^[35] Végül hadd idézzem Churchill egyik híressé vált paradoxonját, amely szerint a demokrácia a lehető legrosszabb államforma, csak az a baj, hogy eddig nem találtak ki jobbat.^[36]

A most felsorolt idézetek egy irányba mutatnak: valamennyi közös mondanivalója az, hogy a demokráciákban is lehetségesek a politikai bűnök, még hozzá nem is akármilyenek, hanem súlyosak. Az idézetekből ki is bontakoznak két politikai bűn körvonalai: ezek a kisebbség elnyomása, illetve olyan, az egyéneket károsan érintő döntések meghozatala, amelyek az egyénnek az állammal szembeni alávetettségéből erednek. Ha feltesszük a kérdést, mi a fő forrása ezeknek – és tegyük hozzá más politikai bűnöknek –, a válasz egyértelmű: a demokrácia is államhatalom, amely lehetővé teszi, hogy a birtokában vissza lehessen élni vele. S itt még egyszer visszatérnék Arisztotelészhez, akinek az egyik legjelentősebb, máig is érvényes gondolata, hogy a hatalom veszélyes, s ezért az lenne kívánatos, hogy ne az ember, vagy az emberek uralkodjanak, hanem a törvény. Ami, persze sajnos lehetetlen, mert a jog – nem lévén élő személy – képtelen uralkodni. Mielőtt azonban röviden felvázolnám a demokráciában elkövethető politikai bűnök néhány fő formáját, vissza kell térnem Max Weberhez, megvizsgálva azt a kérdést, hogy a politikai bűnökről alkotott felfogása mennyire alkalmazható a demokráciában elkövethető politikai bűnökre. Max Weber híres politika-elméleti művében alapvető különbséget tesz politikai és erkölcsi bűnök között. Erről a következőket írja: „Hazudni, csalni, ölni a politikán kívüli tartományokban bűn. A politikában nem okvetlenül az. A politikus akkor vétkezik, ha a tisztségével járó feladatokat elmulasztja megoldani. Ok lehet az is, ha nem tud szabadulni az érzület etika nyűgétől.”^[37] Az érzület etika szerint az erkölcsi bűnök elkövetését illetően abszolút tilalom áll fenn, ezeket soha semmilyen körülmények között se szabad elkövetni. Ehhez Weber hozzáfűzi, hogy a végső értékek nem igazolhatók, és nincsenek teljes összhangban egymással.

Nézetem szerint itt Weber Machiavellihez csatlakozik, de nem válik machiavellistává. Mondanivalójának lényege, hogy a jó politikusnak óhatatlanul el

[34] Paczolay – Szabó, 1999, 194.

[35] Paczolay – Szabó, 1999, 161.

[36] „Democracy is the worst form of Government except for all those other forms that have been tried from time to time...” Churchill 1947. november 11-i hozzászólását ld.: Churchill by Himself: The Definitive Collection of Quotations. (Editor Richard Langworth), PublicAffairs, New York, 2008, 574.

[37] Weber, 1989.

kell követnie a politikai bűnök minimumát, de csak annyit, és külön nehézséget jelent, hogy ez a minimum absztraktan nem adható meg. Vitatkozni legfeljebb annyiban lehet vele, hogy helyes-e nyelvileg nem bűnnek nevezni azt az erkölcsileg rosszat, amelyet mint kisebbik rosszat egy nagyobbik rossz elkerülése végett követnek el. Véleményem szerint ezek a szükségszerű vétkek bűnök maradnak akkor is, ha egy jó cél érdekében elkerülhetetlenek. Gondoljunk például az atombombák ledobására. Ha most feltesszük a kérdést, mennyire alkalmazhatók Webernek a történelem egészéről levont következtetései a jelenlegi demokratikus államokra, nos, úgy gondolom kevésbé; a demokráciákban elkövetett hazugságok, csalások, ölések, különböző hatalmi visszaélések, korrupciók nem olyan erkölcsi bűnök, amelyek elvesztenék bűn jellegüket, amennyiben politikai tartalmúak. Nem, ezek túlnyomó többsége nemcsak erkölcsi, hanem negatív tartalmú politikai bűn. Sport nyelven azt mondhatnánk: nem kikényszerített hiba.

A demokráciában elkövetett politikai bűnöknek két, egymással összefüggő forrása van: az egyik a hatalom, a másik a megszerzéséért, megtartásáért és kihasználásáért folytatott harc. A hatalom azáltal ad lehetőséget a politikai bűnök elkövetésére, hogy egy lényegében egyenlőtlen viszony, olyan jogosítvány csoport, amely a hatalom alárendeltjeinek nem áll rendelkezésre, s ezért a hatalom birtokosa előtt elvileg, ha nem is korlátlanul, két lehetőség áll fenn: rendeltetészerű élés a hatalommal vagy visszaélés. Az a különbség, amely a teljhatalmat a hatalommegosztástól megkülönbözteti ebből a szempontból relatív, az osztott hatalom is hatalom, legfeljebb kisebb és ideiglenesebb. Ami most már a hatalom megszerzéséért és megtartásért folytatott harcot illeti, az jelentős részben a C. Schmitt által leírt barát-ellenség viszony jegyében folyik. A szemben álló pártokat, hacsak nem szövetségesek, vagy legalábbis koalíciós partnerek, nem a barátság, a szeretet, az együttműködés köti össze, hanem sokkal inkább a harag, a megvetés, sőt a gyűlölet. Az egymásról rajzolt és hirdett kép számos vonatkozásban egyoldalú, hamis, igazságtalan. Egyáltalán nem túlzunk, ha ezt a mindennapos gyakorlatot politikai bűnnek minősítjük. Mindez a választások előtt még fokozódik, nemegyszer irreális populista, teljesíthetetlen, vagy az ország pénzügyi egyensúlyát felborító ígérekkel párosul, amelyeket ismét nevezhetünk politikai bűnöknek.^[38]

A politikai bűnök másik válfaja az, amelyet egyének követnek el, kihasználva állami, közhivatali pozíciókat, társadalmi kapcsolataikat, különféle előnyökhöz juttatják a hozzájuk közelállókat. Ennek két válfaja van: az egyik, ahol a hatalmon lévő csak illegális szívességeket tesz, de nem kap ezért ellenszolgáltatást.

[38] Van olyan felfogás, amely megkérdőjelezi a politikai tevékenység, beleértve a politikai bűnök erkölcsi értékelését. Így pl. Nadas Péter a következőket írja: „A demokratikus politikai élet (...) nem erkölcsi ítélkezés. Ha erkölcsi tanácsra van szükségem, akkor a barátomhoz fordulok, paphoz megyek vagy a pszichiáteremhez.” (Idézi Kis, 2004, 13.) Kis János helyesen így válaszol erre, ha ezt a nézetet elfogadnánk, „Nem kifogásolhatnánk, ha egy politikus minden íratlan szabályt felrúg, pl. bizalmasát ülteti egy független hatalmi ág vezetőjének székébe, vagy rokonait előnyös állami megrendelésekhez segíti hozzá.” (Kis, 2004, 14–15.)

A másik, sokkal elterjedtebb politikai bűn a korrupció, amelyről azt írja C. Friedrich, hogy a „hatalommal való visszaélés a modern korrupció lényege”. Gulyás Gyula szerint a korrupció a politikai patológia különös formája.^[39] Hankiss Elemér szerint „korrupt mindenki lehet, aki olyan pozícióban van, hogy dönthet bizonyos javak elosztásáról”.^[40] Érdeemes rámutatni arra, hogy Hankiss kiterjesztő értelemben fogja fel a korrupciót. „A politikai korrupció azonban nem csak az, amikor az üzletember veszi meg a hivatalnokot vagy a politikust, hanem a politikus vesztegeti meg a néptömegeket, a választókat, hogy a hatalmat megszerezze vagy megtartsa.”^[41] A politikai bűnök sajátos válfaját képezik azok az intézkedések, amelyek a harmadik generációs kisebbségi jogok tudatos megsértéséből állnak. A kisebb-nagyobb mértékben meglévő nemzetállami tendenciák eredményeképpen a kisebbségek nyelvhasználati, kulturális, oktatási, vallási gyakorlatát kurtítják meg. Ugyanehhez a kategóriához tartozik az országon belüli autonómia-törekvések megkérdőjelezése és akadályozása. Politikai jellegük kifejeződik abban is, hogy az emberi jogoknak ellentmondó, az uralkodó nemzetet előnyben részesítendő egyenlőtlenségeket próbálnak megvalósítani. A kisebbségekkel szemben elkövethető bűnök egyik igen jellegzetes válfaja a gyűlöletbeszéd. Ez attól függetlenül súlyos politikai bűnnek számít, hogy az adott országban bűncselekménynek minősítik vagy sem.

Kisebb jelentőségűek, de azért megemlítenők azok a partikuláris politikai bűnök, amelyek a pluralizmussal, az egyes politikai pártok működésével függnek össze. Az egyes demokratikus politikai pártoknak természetesen van szabályzata, amely az adott párt tagjaira, tisztségviselőire vonatkozik. Ha ebben a dokumentumban foglalt szabályokat a párttagok egy része megsérti, akkor az adott párt szerint politikai vétket követnek el, noha egy általános megítélés szerint csak a demokratikus jogaikkal élnek. Ilyen jellegű például, ha a képviselő nem jelenik meg a szavazáson, vagy nem úgy szavaz, ahogy azt a pártja megkívánja. Súlyosabb jellegű, ha a pártegység ellen lép fel, a párt vonalától eltérő nézeteket vall, és azokat nyíltan hirdeti. Végül a demokráciákban is létezik a politikai bűnöknek az a formája, amely azáltal áll elő, hogy a felelős politikai vezetők elmulasztják megtenni azokat a reform intézkedéseket, amelyek az ország javára válnának, és amelyeket Weber a politikusok egyik vagy „a” fő vétkének tart. Ez nemegyszer annak következménye, hogy az ellenzék, kihasználva a 2/3-os törvények adta lehetőségeket, megakadályozza azok törvénybe iktatását. Ha most feltesszük azt a kérdést, hogy mi jár a demokráciákban elkövetett bűnökért, nem kapunk egységes választ, ami szorosan összefügg azzal, hogy a politikai bűnök igen sokfélék, figyelembe véve következményeiket is. De összefügg azzal is, hogy a politikai bűnöknek a demokráciákban sincs kódexe, ahol taxatívén fel lenne sorolva, mi számít politikai bűnnek és mi jár az elkövetésért. Mint ahogy hiányzik az az intézményrendszer is, amely az

[39] Gulyás, 2004, 11.

[40] Hankiss, 1983, 91.

[41] Hankiss, 1983, 83.

érvényesítés érdekében eljárna. Mindennek következtében a „mi jár” kérdésre igen változatos válaszokat kapunk. Ami a politikai pártok egymásról alkotott igaztalan torzképét illeti, az egyes pártok azt (mármint a másik pártról alkotott jellemzést) helyesnek és szükségesnek tartják, ezért szerzőiket nem megrovás vagy büntetés, hanem dicséret illeti. Az érintett pártoknak persze, más a véleménye, s ezt meg is írják, de ezzel a reagálás ki is merül. Ami viszont a felelőtlen ígéretést illeti, ott nem teljesülés esetén a választók azzal büntethetik a pártot, hogy megvonván bizalmukat, azok elvesztik hatalmukat, ami számukra igen súlyos büntetés. Hasonló következményekkel járhat, ha a politikusok felelőtlenül elmulasztanak szükséges reformokat beindítani.

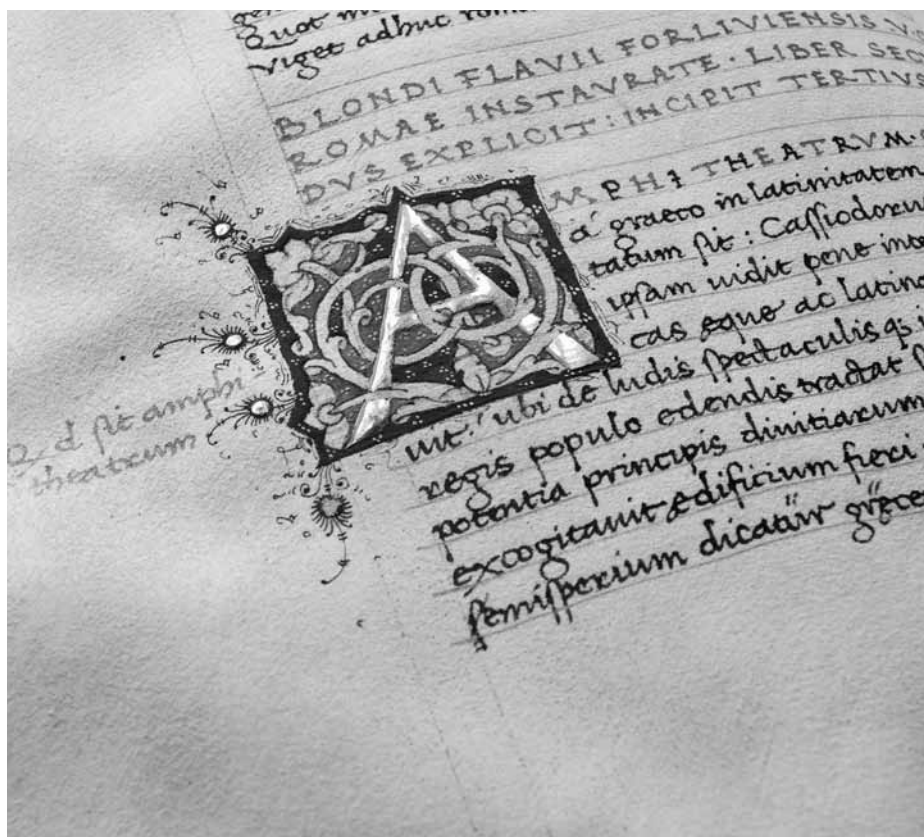
A hatalommal való visszaélés egyéni formái, amennyiben napvilágra kerülnek az illetők politikai karrierjének a végét eredményezhetik, mert az egyes pártok renoméjuk megóvása érdekében az érintetteket lemondásra készíthetik. A korrupció pedig bűncselekmény, amely egyszerre jár politikai és jogi következményekkel.

Megint más jellegű az eredmény a kisebbségekkel szemben elkövetett politikai bűncselekmények esetében. Itt a nemzetállam képviselői, akik az „egy ország egy nemzet” elvet tartják ideálisnak, ugyancsak érdemnek tekintik a kisebbségi jogok korlátozását, és amíg hatalmon vannak, ezt büntetlenül tehetik. Az érintett kisebbségeknek általában kevés eszközük van arra, hogy kedvező változásokat érjenek el. Ami a párttagoknak a saját pártjuk ellen elkövetett bűneit illeti, itt az egyes pártok különböző retorziókat léptetnek életbe, a pénzbüntetéstől a kizárásig. Mindebből látszik, hogy arra a kérdésre, „mi jár a bűnért a politikában”, nem adható egysíkú válasz, mert ez számos tényezőtől függően változik.

IRODALOM

- Bibó István (1990): *Válogatott tanulmányok*, IV. 1935-1979. Magvető, Budapest.
- Bihari Mihály – Pokol Béla (1992): *Politológia*. Universitas, Budapest.
- Bíró Gáspár (2002): *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába*. Osiris, Budapest, (Osiris tankönyvek).
- Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György (1991): *Diktatúra a szükségletek felett*. Cserépfalvi, Budapest.
- Gulyás Gyula (szerk.) (2004): *Politikai korrupció*. Aula, (Budapest).
- Hankiss Elemér (1983): *Társadalmi csapdák*. Magvető, Budapest.
- Kant, Immanuel (1985): *Az örök béke*. (ford. Babits Mihály). In: Paczolay – Szabó, 1999, 186–199.
- Kis János (2004): *A politika mint erkölcsi probléma*. Irodalom Kft., Budapest.
- Paczolay Péter – Szabó Máté (1999): *Az egyetemes politikai gondolkodás története. Szöveggyűjtemény*. (szerk. Paczolay Péter, Szabó Máté) Rejtjel, Budapest, (Rejtjel politológia könyvek).
- Rawls, John (2005): *A népek joga. Visszatérés a közös gondolkodás eszméjéhez*. (ford., kiegészítő jegyzetekkel, mutatóval és utószóval ell. Krokovay Zsolt) L'Harmattan
- Schmitt, Carl (2002): *A politika fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. (ford., szerk. és az utószót írta Cs. Kiss Lajos) Osiris, Budapest.

- Scruton, Roger (1982): *A dictionary of political thought*. Palgrave Macmillan, London.
- Tocqueville, Alex de (1999): A demokrácia Amerikában. In: Paczolay – Szabó, 1999, 239–257.
- Weber, Max (1989): *A politika mint hivatás*. Művelődéskutató Int., Budapest (Medvetánc könyvek).

A győri corvina harmadik könyvének iniciáléja.